

ПЕРЕДМОВА ДО ПУБЛІКАЦІЇ: ДЖ. БАТЛЕР «ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»

О.Є. Оліфер

Коли говоримо про англійську філософію XVII-XVIII ст., зазвичай обмежуємося поглядами Дж. Локка, Дж. Берклі, Д. Юма, зрідка згадуємо Т. Ріда, і зовсім оминаємо більшість філософів того часу. Серед таких майже невідомих українському читачеві видатних постатей опинився й Джозеф Батлер.

В сучасній аналітичній філософії Дж. Батлера розглядають як одного із найбільш впливових критиків концепції тотожності особистості Дж. Локка. Примітно, що побудова нових концепцій тотожності особистості в роботах аналітичних філософів дуже часто ґрунтується на осучаснених поглядах Локка та його критиків, серед яких у першу чергу згадують саме Дж. Батлера як одного із засновників нон-редукціонізму — підходу, що полягає в запереченні можливості звести тотожність особистості до одного чи кількох чинників.

Джозеф Батлер (1692-1752), англійський мораліст, захисник християнства від впливу деїзму, протягом свого життя у різні роки був проповідником у каплиці Роллс у Лондоні, єпископом у Брістолі та у Даремі, деканом Собору Святого Павла в Лондоні та головним королівським капеланом.

Філософська спадщина Дж. Батлера порівняно невелика й складається зі збірки «П'ятнадцять проповідей, виголошених у каплиці Роллс» (1726), і трактату «Аналогія релігії» (1736), до якої додано дві короткі «дисертації», фактично це дві статті, присвячені актуальним на той час темам: тотожності особистості та природі чеснот.

Основне коло питань, які розглядав Дж. Батлер, пов'язане із морально-етичною проблематикою. Тези його етичної концепції були закладені в збірці «П'ятнадцять проповідей, виголошених у каплі-

ці Роллс». Зокрема, він стверджував, що джерело моралі полягає в особистості, але людина повинна із усіх сил долати власний егоїзм, керуючись милосердям. Дж. Батлер не міг погодитись із думкою Т. Гоббса, що людина за своєю природою зла, оскільки вважав, що людина є соціальною істотою і не може жити без суспільства, через те її вчинки направлені на загальний добробут, а не на захист власних інтересів.

Книга «Аналогія релігії, природної і розкритої на основному законі й плинні природи, до якої додані дві короткі дисертації» присвячена популяризації християнської релігії та її захисту від дійстичного тлумачення. Дж. Батлер не міг погодитись із думкою про те, що Бог лише створив світ і не втручається в його існування. На його думку, Він не лише розчинений у природі, але й пов'язаний із людиною, бо спрямовує її моральну поведінку. Основне питання, яке ставить людина: «Як ми будемо жити у майбутньому?». Майбутнє є результатом наших вчинків зараз, відповідно до яких Бог нагороджує або карає. Звісно, будь-яка людина бажає уникнути покарання й отримати винагороду, досягаючи тим самим найбажанішого для себе результату. Отже, вона змушена діяти добродібно й піклуватися про вдосконалення своїх чеснот.

Однак при цьому виникає запитання: як людина може бути впевнена, що за сьогоднішні вчинки в майбутньому дадуть очікуваний результат, якщо вона постійно зазнає змін. Чи варто перейматися через своє майбутнє або через минулі вчинки, якщо людина не підтримує тотожність самій собі у часі? Для Дж. Батлера це найбільш важливе філософське питання, бо якщо людина не зберігає тотожність собі в часі, то у неї не виникає потреби піклуватися про своє майбутнє або нести відповідальність за скоєне.

В англійській філософії XVII-XVIII ст. відбувалося жваве обговорення проблеми тотожності особистості. У загальному вигляді вона формулюється як збереження тотожності особистості в часі, не зважаючи на усі зміни, що з нею сталися. Вона бере початок від проблеми індивідуації, яка в свою чергу полягає у встановленні неповторності й унікальності особистості. Протягом кільком століть проблему індивідуації розглядали в університетах Англії.

Дуже побіжно про проблему індивідуації та ідентичність писав Т. Гоббс, який розглянув ці проблеми крізь призму аристотелізму. У першій частині «Основ філософії» Т. Гоббс зазначає, що існує кілька поглядів щодо можливого вирішення проблеми тотожності будь-якої речі самій собі в два різних моменти часу: (1) тотожність зберігається завдяки незмінності матерії; (2) тотожність полягає в незмінності форми; (3) ніщо не залишається незмінним, оскільки тотожність не

грунтується ані на матерії, ані на формі. Однак він приходить до висновку, що тотожність людини ґрунтується на одному принципі, з котрого походить усе життя людини. У чому полягає той принцип, Т. Гоббс не дає відповіді¹.

У сучасному варіанті як проблема тотожності вона вперше була сформульована Дж. Локком у другому виданні роботи «Розвідка про людське розуміння». Сам Локк додав главу, присвячену тотожності особистості, на прохання свого друга й колеги В. Моліньє. Цей вчинок був викликаний необхідністю порушити дебати щодо проблеми індивідуальності із мертвої точки, надавши їй нового змісту².

Дж. Локк запропонував, що принцип індивідуальності (він же і є критерієм тотожності) буде різним для різних категорій речей, бо залежить від того, як вони зберігають тотожність у часі. Про тотожність купи можна говорити, якщо матеріал, із якого вона складається, не змінюється протягом часу, але тотожність рослини і тварини не може полягати у тотожності матерії.

Щодо тотожності людини самій собі, то вона не відрізняється від тотожності тварини і полягає в підтриманні одного життя протягом певного часу, якщо під людиною ми розуміємо біологічну істоту, якщо ж розглядаємо її як створіння, наділене розумом і здатне мислити, як об'єкт нагород і покарань, то в такому разі ми говоримо про особистість. Оскільки «людина» і «особистість», за Локком, — це дві різні ідеї, то їхня тотожність не може ґрунтуватися на одному й тому ж критерії. Особистість пов'язана з ідеєю Я, із актом рефлексії, якщо людина мислить і здатна усвідомлювати себе й свої вчинки, то вона має ідею Я, отже може порівнювати стани свого Я у різних часових проміжках. Отже, свідомість, тобто усвідомлення себе або рефлексивний акт — це і є те, що створює особистість. Ідея про власну тотожність виникає тоді, коли розумна істота, що здатна усвідомлювати своє Я, приходить до висновку, що в минулому й зараз вона усвідомлює одне й те саме Я. Тобто механізм ототожнення особистості із собою ґрунтується на пам'яті. Особистість, за словами Локка, простягається настільки далеко, куди сягають її спогади³.

Дж. Батлер не погоджувався із Локком у тому, що свідомість може виступати тим самим чинником, що забезпечує тотожність особисто-

¹ Див.: Гоббс Т. Основы философии // Гоббс Т. Сочинения в 2 т. — М.: Мысль, 1989. — Т. 1. — С. 169-173.

² Див.: Seberger-Forstrom J.K. John Locke and Personal Identity: Immortality and Bodily Resurrection in the Seventeenth-Century Philosophy. — London: Continuum International Publishing Group, 2010. — P. 2.

³ Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. — Oxford: The Clarendon Press, 1924. — P. 182-201.

сті в часі. Він помітив, що для того, щоб робити висновки про власну тотожність, необхідно мати одну свідомість, яка виражається в спогадах, але для того, щоб мати спогади, вже необхідно бути тотожним собі, тобто здатність усвідомлювати свої дії зараз і порівнювати зі спогадами виникає лише тоді, коли особистість протягом певного часу зберігає свою тотожність. «Усвідомлення тотожності особистості виступає її передумовою, а отже не може утворювати ідентичність особистості; не більшою мірою, ніж знання, в усіх інших випадках, не може утворювати істину, для якої воно виступає передумовою», — пише він. Здатність усвідомлювати свої вчинки в цю мить робить людину особистістю, але пригадування своїх минулих дій не означає, що ця особистість залишається тотожною.

Крім того, пам'ять лише констатує, що зміни в особистості відбулися чи ні, і не спричиняє жодних змін в особистості та в минулих подіях, тому простого усвідомлення своєї тотожності протягом часу буде недостатньо, щоб виступати її критерієм.

Цей аргумент проти свідомості як критерія тотожності зараз відомий під назвою «заперечення порочного кола» (the circularity objection)⁴. Звісно, Дж. Батлер був не перший, хто помітив цю хибу в аргументації Локка. Як вказують дослідники історії англійської філософії Р. Мартін та Дж. Барессі, до Батлера про проблеми циклічності свідомості писав Джон Сергент у 1697 р., який вказував, що «людина повинна бути однією й тією ж до того, як вона дізнається чи усвідомлює, що вона одна і та ж»⁵. Однак Дж. Батлер був першим, хто експліцитно, чітко і ґрунтовно окреслив свою позицію, тому в сучасній аналітичній філософії покликаються саме на його тезу.

Принципова суперечність між Батлером та Локком полягала в їхньому розумінні терміну «субстанція». На думку Дж. Локка, субстанція та особистість — це два різних поняття. Причому під субстанцією він має на увазі не лише матеріальну, але і нематеріальну. На думку Локка, свідомість не породжується матеріальною субстанцією, тому ідентичність не може ґрунтуватися на ній, але дві свідомості можуть існувати в одній нематеріальній субстанції, наприклад якщо людина повністю втрачає пам'ять, то вона втрачає свою особистість. Локк наводить приклад із людиною, яка вважала себе реінкарнацією Сократа, але в неї не було ані досвіду останнього, ані його спогадів. Навіть якщо допустити, що у цих двох людей дійсно одна душа, то чи

⁴ Див.: Noonan H. W. *Personal Identity*: [2nd edition]. — London: Routledge, 2003. — P. 11.

⁵ Див.: Martin R., Baressi J. *Naturalization of the Soul: Self and Personal Identity in the Eighteenth Century*. — London: Routledge, 2000. — P. 40.

будуть вони однією особистістю? Локк на це відповідає негативно.

Дж. Батлер вживав термін «субстанція» в аристотелівському розумінні: як річ, що існує незалежно від усього іншого, що філософ підкреслює в тезі «істота й субстанція означають одну й ту саму ідею». Однак, на його думку, Локк використовує термін «субстанція» не у філософському сенсі, а в буденному, особливо щодо виокремлення різних критеріїв тотожності для речей, живих істот та особистості. Таке тлумачення призводить до того, що особистість швидко змінюється, і що сьогодення особистість буде піклуватися про завтрашню як про іншу людину, що, за його словами, суперечить здоровому глузду. Особистість не можна розглядати відокремлено від субстанції, тому що особистість — це і є субстанція. Особистість може відчувати біль, якщо вона є мислячою субстанцією. На думку Дж. Батлера, Дж. Локк намагався довести, що особистість є не субстанцією, а скоріш абстрактним поняттям, якістю чи властивістю субстанції, однак такий підхід суперечливий: властивість чи якість однієї субстанції не може переходити на іншу субстанцію, а особистість не може бути абстрактним поняттям, тому що це жива істота, яка діє певним чином.

Намагаючись довести, що особистість — це одна і та ж субстанція, Дж. Батлер порушив проблему, яка потім була розвинута Т. Рідом, а на сучасному етапі Д. Парфітом і відома зараз як проблема хибних спогадів. Дж. Батлер звернув увагу, що коли особистість розмірковує про дію, і при цьому виконувала її свідомо, то саме вона й була виконавцем цієї дії. Т. Рід додав до цієї тези, що якщо особистість втрачає спогади про виконання дії, то вона втрачає і свою тотожність⁶. Проте вже в ХХ ст. Д. Парфіт висунув тезу, що мати спогади про дію — це не означає виконувати її⁷. Згодом проблема квазі-пам'яті вийшла за межі філософського дискурсу й зараз є однією з актуальних у міждисциплінарних дослідженнях.

Дж. Батлер своїм невеликим дослідженням зробив значний внесок у розвиток проблеми тотожності особистості. Він змінив перспективу сприйняття проблеми: замість того, щоб порівнювати себе теперішнього із собою вчорашнім, як це було в Локка, він наголосив, що категорія ідентичності особистості необхідна, щоб прогнозувати майбутнє. У сучасній аналітичній філософії категорія ідентичності особистості розглядається саме в останньому значенні. Про це свідчать публікації Д. Парфіта, у яких він ставить запитання «Що має значення для виживання?», тобто чи можливо зберегти тотожність із собою, після

⁶ Див.: *Reid T. Essays on the Intellectual Powers of Man.* — London: Macmillan, 1941. — P. 212-216.

⁷ Див.: *Parfit D. Reasons and Persons.* — Oxford: Clarendon Press, 1987. — P. 220.

змін, що призводять до втрати всього попереднього досвіду, наприклад фізичної смерті⁸; Р. Нозіка з його теорією «найближчого продовжувача»⁹; Б. Вільямса із його уявним експериментом про майбутній біль¹⁰ та ін.

Чіткість формулювання аргументів та їхнього доведення, структурованість роботи, глибина аналізу проблеми у сукупності з лаконічністю викладу — усе це споріднює роботу Дж. Батлера із публікаціями аналітичного напрямку. Актуальність аргументів перетворює цю невелику статтю на одне з найбільш цитованих джерел зі згаданої проблеми в аналітичній філософії.

Надійшла до редакції 31 липня 2018 р.

Оліфер Олена Євгенівна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Olifer Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0002-8837-5514>

xafany@gmail.com

[10.31812/apd.v0i19.2079](https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2079)

---

⁸Див.: *Parfit D. What Does Matter // Parfit D. Reasons and Persons.* — Oxford: Clarendon Press, 1987. — P. 281-306.

⁹Див.: *Nozick R. The Identity of The Self / Philosophical Explanations.* — Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1981. — P. 27-70.

¹⁰Див.: *Williams B. The Self and the Future // Williams B. Problems of the Self: Philosophical Papers 1956–1972.* — Cambridge: Cambridge University Press, 1973. — P. 46-63.